

SIGNA

2017

6

Revue éditée par le Comité
pour la diffusion de la recherche
en archéologie gallo-romaine

Tijdschrift uitgegeven door het Comité
voor de verspreiding van het onderzoek
in de Gallo-Romeinse archeologie

Het *castellum* aan het eind van de wereld. Vlees en vis voor de soldaten te Oudenburg

Anton ERVYNCK, Bea DE CUPERE, Marlies FRET, An LENTACKER, Liesbeth MASSAGÉ, Mircea UDRESCU, Sofie VANHOUTTE, Wim WOUTERS & Wim VAN NEER

Het *castellum* van Oudenburg

Aan de rand van de zandstreek, op een rug die zich in de lagergelegen kustvlakte uitstrekt, lag in de Romeinse tijd het *castellum* van Oudenburg. Het maakte deel uit van de kustverdediging langsheen de Noordzee en bleef actief tot aan het eind van de Romeinse bezetting van onze gewesten. Vanuit Rome bekeken, lag het aan het eind van de wereld, op een plek waar de beschaving een laatste front vormde tegen het woeste natuurgeweld van zee, getij en vaak bijzonder slecht weer.

Tussen augustus 2001 en april 2005 voerde het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE) in het stadscentrum van Oudenburg grootschalige archeologische noodopgravingen uit, in de zone van de zuidwesthoek van het Romeinse *castellum*. De overblijfselen van het fort werden al in 1956-1957 door J. Mertens ontdekt en latere opgravingscampagnes in de jaren 1960 en 1970 resulteerden in een chronologie van drie opeenvolgende forten¹. Het vlakdekkende onderzoek van 2001 tot 2005 leverde een verfijnde indeling op van de occupatie van het *castellum*. Er kon een opeenvolging vastgesteld worden van vijf fortperiodes die gedateerd worden tussen de late 2de eeuw na Chr. en het begin van de 5de eeuw. Het archeologisch onderzoek liet tevens toe inzicht te krijgen in de ruimtelijke organisatie van de zuidwestelijke zone van het fort, die overigens in elke fortperiode een andere functionele invulling kreeg².

De vijf perioden in de occupatie van het fort laten zich op basis van de huidige gegevens chronologisch als volgt omschrijven:

- I. late 2de eeuw n.Chr.
- II. tweede kwart van de 3de eeuw n.Chr.
- III. midden van de 3de eeuw n.Chr.
- IV. ca. 260 - ?280/300 n.Chr.
- V. ca. 320 - 405/410 n.Chr.

De eerste drie fasen betreffen constructies in aarde en hout, de laatste twee vertegenwoordigen stenen versterkingen³.

In 2003-2004 en in het voorjaar van 2009 zijn ook opgravingen uitgevoerd op aan elkaar palende terreinen aan de noordzijde van het *castellum*. Deze lieten toe de stratigrafie opgesteld voor het zuidwestelijk deel van het site te toetsen en zijn samen uitgewerkt in één rapport⁴.

Het archeozoologisch onderzoek

Waar het inzamelen van dierlijke resten uit consumptiecontexten in de vroegere jaren sterk verwaarloosd werd, lag dit in de campagnes van 2001 tot 2005, in de zuidwesthoek van het fort, geheel anders. Mede door de goede bewaring van dierenresten op de site was het resultaat een omvangrijke collectie van handverzameld (HV) en via zeefstalen (ZS) gerecupereerd materiaal, dat in verschillende onderzoeksprojecten is aangepakt. In het kader van een licentiaatsstudie aan de UGent werden de dierlijke vondsten uit een “dubbele” waterput (HV: fortperiode 5) en uit de zogenaamde “zwarte laag”, die de Romeinse site afdekt, onder de loep genomen⁵. Het materiaal uit de dubbele waterput (HV + ZS) is later verder onderzocht en geïntegreerd geïnterpreteerd samen met de andere vondstcategorieën uit de structuur⁶. Drie andere specifieke contexten, een “kleine” waterput (HV + ZS: periode 4), een bassin (HV + ZS: periode 5)

1 Zie MERTENS 1987 voor een terugblik.

2 Zie voor een introductie tot de site o.a. VANHOUTTE 2007; 2015.

3 VANHOUTTE 2007; 2015.

4 VANHOUTTE *et al.* 2014.

5 FRET 2005 (begeleiding door A. Ervynck); 2006.

6 VANHOUTTE *et al.* 2009.

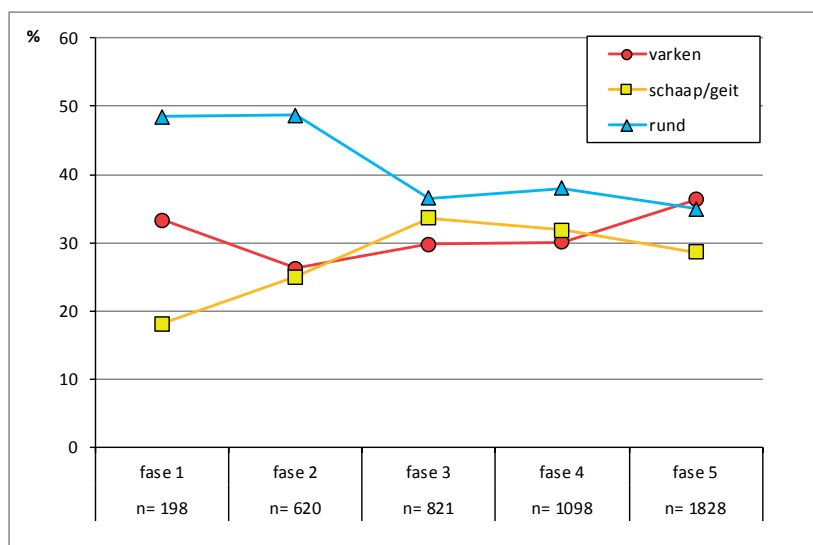

Fig. 1. Percentages botten van rund, schaap en varken in de vijf fortperioden (algemene contexten: Massagé 2015).

en een grote afvalkuil (HV + ZS: periode 4), zijn vervolgens bestudeerd aan het agentschap Onroerend Erfgoed⁷. Een deel van de overige, algemene contexten (HV) vormden, gegroepeerd per fortperiode, het onderwerp van een master thesis aan de KU Leuven⁸. Hierna is het resterende deel van deze algemene contexten uitgewerkt op het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen⁹. Dierenresten uit de opgravingen aan de noordzijde van het fort (HV: grotendeels overeenkomend met fortperiode 5) staan beschreven in het archeologisch rapport van deze campagnes¹⁰. Bij al deze deelprojecten zijn de visresten (hoofdzakelijk afkomstig uit de zeefstalen) onderzocht aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen¹¹.

In wat volgt, worden enkele eerste interpretaties van de voedselvoorziening van het *castellum* voorgesteld, op basis van de zonet vermelde deelonderzoeken. Enkel de “zwarte laag” wordt vanwege haar onduidelijke chronologie en complexe tafonomie¹² buiten beschouwing gelaten. Interpretaties over aspecten van de mens-dier-relatie anders dan consumptie komen in deze bijdrage niet aan bod.

7 A. Lentacker & A. Ervynck, ongepubliceerde gegevens.

8 MASSAGÉ 2015 (begeleiding door B. De Cupere en W. Van Neer).

9 Onderzoek van M. Udrescu en B. De Cupere.

10 VANHOUTTE *et al.* 2014.

11 Onderzoek van W. Van Neer en W. Wouters, deels ongepubliceerd.

12 FRET 2005; 2006.

Zoogdieren

De vleesvoorziening van het legerkamp berustte hoofdzakelijk op de slacht van runderen, schapen en geiten, en varkens. Alhoewel de meeste beenderen bij de groep “schaap of geit” niet tot op soort konden gedetermineerd worden, domineert schaap duidelijk bij de vondsten waar dat wel kon. Slechts in een klein aantal gevallen is de aanwezigheid van geiten bewezen. Bepaalde kenmerken van de schapenbotten tonen dat dieren van alle leeftijden geslacht werden, een patroon dat merkwaardig genoeg ook bij de varkens werd vastgesteld. Normaal slacht men in een varkenskuilde de dieren op jonge leeftijd, wanneer ze net volgroeid zijn, maar in Oudenburg was dit niet stelselmatig het geval. De runderen zijn meestal wel op vrij jonge leeftijd geslacht.

De percentages van rund, varken en schaap lopen vrij gelijk wanneer de “algemene” afvalcontexten samen worden bekeken. Opgedeeld in de fortperioden tonen deze contexten wel een chronologische trend (fig. 1), waarbij het belang van rund afneemt in de jongste drie perioden, en dit van schaap stijgt. Aan de noordzijde van het *castellum* bevatte het consumptieafval hoge percentages varken en lage waarden voor rund. De vier “specifieke” contexten uit de zuidwesthoek tonen percentages die in variërende mate afwijken van deze uit de algemene contexten maar hoe dit via tafonomische processen of verschillen in consumptiegedrag moet verklaard worden, is vooralsnog onduidelijk.

Een klein aantal paardenbotten vertoont hak- en/of snijsporen, wat aanwijzingen zijn voor het

(sporadisch) eten van het vlees van dit huisdier. Voor twee andere gedomesticeerde zoogdieren, kat en hond, zijn dergelijke bewijzen er niet.

Dat het vleesmenu af en toe werd aangevuld door de jacht op wilde zoogdieren wordt aangetoond door de vondsten van haas, bever, ree, edelhert en everzwijn. Opmerkelijk zijn enkele botten van de bruine beer, steeds uit de vijfde fortperiode, waaronder een schedel aangetroffen op de bodem van de dubbele waterput. Enkele knoken komen hoogstwaarschijnlijk van het oerrund, een soort die uiteindelijk in Midden-Europa tijdens de 17de eeuw zou uitsterven en waarvan dit zowat de laatste vondsten uit Vlaanderen zijn. Alle genoemde wild kan door de Oudenburgse soldaten geconsumeerd zijn. Dit geldt wellicht niet voor enkele andere wilde soorten, meer bepaald de zwarte rat, de boom- of steenmarter, de bunzing en de vos. In het algemeen zijn de resten van wild iets frequenter in de jongste fortperiode.

Een bijzondere vondst vormen ten slotte een paar ribfragmenten van een groot zeezoogdier, een “walvis”. De stukken vertonen brandsporen en vertegenwoordigen dus wellicht consumptieafval. Een soortdeterminatie is vooralsnog niet mogelijk. Het is aannemelijker dat het om resten van een gestrand dier, bv. een potvis, gaat, dan om een vangst op open zee.

Vogels

Resten van vogels zijn weinig frequent in het consumptieafval van het *castellum* maar de diversiteit is hoog. Als pluimvee werden kippen gehouden en wellicht ook ganzen. Gejaagde soorten komen meestal uit waterrijke biotopen, waarbij het gaat om aalscholver, een zwanensoort, kleine rietgans, kolgans, brandgans, wilde eend, pijlstaart, winter- of zomertaling, smient, grote zaagbek, grote zee-eend, zilverplevier, kraanvogel en een sternensoort (mogelijk visdief). Ook van goudplevier is botmateriaal gevonden maar deze soort kan ook in agrarisch gebied worden gejaagd. Het is aannemelijk dat alle genoemde vogelsoorten werden gegeten. Van zes andere soorten die ook botresten in de opgegraven contexten nalieten, is dit niet met zekerheid te zeggen. Het gaat om monniksgier, zeearend, torenvalk, een wouwensoort, raaf, en roek of zwarte kraai. In de twee jongste fortperioden is het aandeel van wilde vogelsoorten versus pluimvee hoger dan in de drie oudere fasen.

Vis en schelpdieren

Schelpdieren werden vooral ingezameld in het intergetijdengebied. De met de hand ingezamelde collecties worden gedomineerd door de oester maar de zeefstalen uit de specifieke afvalstructuren tonen dat mosselen, kokkels en alikruiken ook regelmatig op tafel verschenen. Vondsten van wulken komen uit wat diepere wateren.

Als de zeefstalen uit de specifieke afvalcontexten worden bekeken, valt op dat visresten niet overweldigend aanwezig zijn op het Oudenburgse site. Platvissen zijn het talrijkst waarbij bot domineert over pladijs (of schol). Dat duidt op visvangst in de kustwateren, in de getijdengeulen die de kustvlakte doorsneden, of in de monding van krekens. Andere aangetroffen soorten die in brak of zelfs zoet water kunnen voorkomen, zijn gladde haai, dunlipharder en grondels. Mariene soorten, die in kleine aantallen in de zeefstalen opduiken, zijn stekelrog, een ponensoort, zeepaling, zeebaars, zeebrasem en haring. Uit het handverzameld materiaal uit de dubbele waterput komt nog een fragment van een pijlstaartrog en bij de studie van de algemene contexten is een handverzameld bot van een steur geïdentificeerd. Deze laatste contexten leverden ook enkele vondsten van kabeljauwachtigen, meer bepaald schelvis en kabeljauw. Hun zeldzaamheid, en de afwezigheid van een kabeljauwachtige zoals de wijting, geeft aan dat nauwelijks in open zee werd gevestigd.

Een bijzonder ensemble wordt gevormd door een concentratie van botjes van kleine vissen, aangetroffen in de “kleine” waterput. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om de resten van een lokale vissaus¹³ waarin kleine exemplaren van haring (en mogelijk ook andere haringachtigen), koornaarvis, zeebaars, zeenaald, zandspiering, grondels, platvissen, spiering en driedoornige stekelbaars zijn verwerkt. Deze kleine visjes moeten dicht bij de kust of in het zoute of brakke water van het intergetijdengebied zijn gevangen.

Eén enkele vondst van elft of fint kan van een trekkende vis komen maar mogelijk is het dier in zee gevangen. Uit het zoete water komen blankvoorn, mogelijk nog andere karperachtigen, en snoek, baars en paling. Deze soorten zijn echter ook vrij tolerant aan hogere zoutgehaltenes en kunnen dus samen met veel van de reeds genoemde soorten in het zelfde

13 Zie VAN NEER *et al.* 2010.

brakke water gevangen zijn. Ze vertegenwoordigen in elk geval een minderheid binnen het vissenmateriaal.

In steeds nauwere schoenen?

Het is niet makkelijk de voedselvoorziening van het *castellum*, wat dierlijke producten betreft, economisch te interpreteren. Van een strikte dominantie van rund zoals in de meeste Romeinse sites uit onze regio is zeker geen sprake. De slacht van jongere runderen wijkt ook af van deze in Romeinse *vici* en in een stad als Tongeren, waar vooral oude dieren werden gegeten, die niet langer van nut waren op de agrarische bedrijven op het platteland¹⁴. In het slachten van schapen en varkens zat evenmin veel selectie of regelmaat. In dat opzicht heeft de organisatie van de vleesvoorziening kenmerken van een overlevingseconomie waarbij wellicht eigen kweek werd aangevuld met al wat men uit het omringende land kon halen.

Of het aandeel van de jacht op wilde zoogdieren en vogels het resultaat was van het krijgshaftig vertoon van de soldaten, of als een noodzakelijke aanvulling van het menu diende, valt moeilijk te zeggen. Het aandeel van het verzamelen van schelpdieren, en het vissen in wateren nabij het kamp of toch niet ver van de kust, lijkt best in het laatste scenario te passen. Toch waagde men zich vrijwel niet in open zee om grotere vangsten na te jagen en leverde visvangst in het algemeen slechts een kleine bijdrage tot de voedselvoorziening.

Opvallend is dat de jongste drie fortperioden (plots) de sterkste afwijking tonen van de traditionele vleesconsumptie in Romeinse sites uit ons land (fig. 1). De jacht op wilde zoogdieren steeg lichtjes in de laatste fortperiode, voor de vangst van wilde vogels is dat het geval in de twee jongste perioden. Het is dus verleidelijk hier een verstoring van het normale patroon van bevoorrading in te zien, als resultaat van steeds grotere politieke instabiliteit en onveiligheid. Toch kunnen ook andere verklaringen meespelen en moet gewezen worden op de slechtere bewaring van de archeologische sporen en vondsten, in de oude versus de jonge contexten, en op het wisselend gebruik van de opgegraven delen van het kamp. Verschillen in status van de consumenten en in gebruiken van afvaldepositie kunnen ook voor spatiale of chronologische variatie in het dierlijk

consumptieafval gezorgd hebben. De visresten kunnen helaas niet bij deze interpretaties helpen vermits enkel uit de twee jongste fasen zeefstalen onderzocht zijn.

Bibliografie

ERVYNCK A., LENTACKER A. & VAN NEER W., in druk. De dierlijke resten. In: ERVYNCK A. & VANDERHOEVEN A. (red.), *Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de O.L.V.-basiliek van Tongeren (1997-2013). Deel 2: Studie van de vondsten* (Relicta Monografieën 12), agentschap Onroerend Erfgoed, Brussel.

ERVYNCK A., VAN NEER W., LENTACKER A. & DERREUMAUX M., 2013. Voedsel en wat daarbij komt kijken. In: DEGRYSE H. & BIESBROUCK B. (red.), *Tussen stad en platteland. De Romeinse vici van Vlaams-Brabant*, Peeters & Provincie Vlaams Brabant, Leuven, p. 89-105.

FRET M., 2005. *Archeozoologisch onderzoek van een waterput en de zwarte laag van het Romeins castellum te Oudenburg (Prov. West-Vlaanderen, België)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent.

FRET M., 2006. Archeozoologisch onderzoek van een waterput en de zwarte laag van het Romeins castellum te Oudenburg (West-Vlaanderen), *Terra Incognita*, 1, p. 89-103.

MASSAGÉ L., 2015. *Archeozoologisch onderzoek te Romeins Oudenburg*, onuitgegeven masterthesis KULeuven.

MERTENS J., 1987. De Romeinse legerbasis te Oudenburg. In: THOEN H. (red.), *De Romeinen langs de Vlaamse kust*, Brussel, p. 81-90.

VANHOUTTE S., 2007. Het Romeinse castellum van Oudenburg (prov. West-Vlaanderen) herontdekt: de archeologische campagne van augustus 2001 tot april 2005 ter hoogte van de zuidwesthoek. Interim-rapport, *Relicta. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 3, p. 199-236.

VANHOUTTE S., 2015. The late Roman coastal fort of Oudenburg (Belgium): spatial and functional transformations within the fort walls. In: COLLINS R., SYMONDS M. & WEBER M. (eds.), *Roman military architecture on the frontiers. Armies and their architecture in Late Antiquity*, Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, p. 62-75.

14 ERVYNCK *et al.* 2013; in druk.

VANHOUTTE S., BASTIAENS J., DE CLERCQ W., DEFORCE K., ERVYNCK A., FRET M., HANECA K., LENTACKER A., STIEPERAERE H., VAN NEER W., COSYNS P., DEGRYSE P., DHAENZE W., DIJKMAN W., LYNE M., ROGERS P., VAN DRIEL-MURRAY C., VAN HEESCH J. & WILD J.P., 2009. De dubbele waterput uit het laat-Romeinse *castellum* van Oudenburg (prov. West-Vlaanderen): tafonomie, chronologie en interpretatie, *Relicta. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 5, p. 9-141.

VANHOUTTE S., DHAENZE W., ERVYNCK A., LENTACKER A., VAN HEESCH J. & STROOBANTS F., 2014. Archeologisch onderzoek aan de noordzijde van het Romeinse *castellum* van Oudenburg: nieuwe inzichten in de lay-out, het verdedigingssysteem en de bewoningsgeschiedenis van het fort, *Relicta. Archeologie, Monumenten- en Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 11, p. 163-269.

VAN NEER W., ERVYNCK A. & MONSIEUR P., 2010. Fish bones and amphorae: evidence for the production and consumption of salted fish products outside the Mediterranean region, *Journal of Roman Archaeology*, 23 (1), p. 161-195.